

ПРО МОЖЛИВИЙ ВНЕСОК АРХЕОЛОГІЧНИХ ТА ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ СТУДІЙ У ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО МІФУ

Одне з найбільш важливих і заплутаних питань світової етноісторії – проблема походження індоєвропейців та локалізації їхньої прабатьківщини. Незважаючи на більш ніж два століття спроб її розв'язання, вона все ще далека від остаточного вирішення. Існує цілий ряд суперечливих гіпотез, котрі розміщують прабатьківщину індоєвропейців на просторах Євразії. Проте більшість сучасних найкраще аргументованих гіпотез так чи інакше зміщують її на північ від Чорного моря. Одним з поширених поглядів викладений у праці відомого британського індоєвропейця Дж.Меллорі¹. На його думку витoki протоіндоєвропейців потрібно шукати у причорноморському неоліті. Наступною фазою розвитку є культури мідного віку Понто-Каспійського регіону, зокрема, культури середньостогівсько-хвалинської культурно-історичної області. Індоєвропейська належність трипільців, сусідів і сучасників середньостогівців, знаходить усе менше підтримки, зате є багато аргументів щодо анатолійсько-близкосхідного, хатського чи, можливо, хатто-семіто-шумерського, походження Трипілля, як і всіх генетично споріднених з ним культур балкано-дунайського неоліту². Останньою енеолітичною культурною спільнотою цього регіону, котра може бути співставлена з усе ще єдиним протоіндоєвропейським масивом, є ямна культура (III тис. до Р.Х.) або, точніше, ямна культурно-історична область³. На заключному етапі свого існування вона охоплювала простори від Угорської низовини до Уралу і від Болгарії та Передкавказзя до Подесення і Жигулів, розпадаючись на більш ніж 10 локальних варіантів, які, очевидно, відображали поділ початково цілісного протоіндоєвропейського ядра на окремі племена, а їхньої мови – на окремі діалекти. На території Середньої Наддніпрянщини і, зокрема, Черкащини поширені пам'ятки середньодніпровського (північно-західного) варіанту ямної культури, одного з найменш досліджених⁴. Саме ж у Середній Наддніпрянщині відомі найдавніші пам'ятки середньодніпровської культури раннього бронзового віку (генетично пов'язаної у т.ч. і з попереднім ямним населенням), однієї з найбільш ранніх шнурових культур, котрі, за даними лінгвістики, можуть відповідати саме північноєвропейській групі індоєвропейців: германо-балто-слов'янській⁵. На цей час ще недостатньо даних, щоб упевнено співвідносити середньодніпровських ямників з германо-балто-слов'янами, це лише гіпотеза, та все ж досить аргументована. Якщо згодом вдасться довести цю гіпотезу, збільшивши джерелознавчу базу, це значить, що більшість населення сучасної європейсько-американської цивілізації західного типу може знайти своїх предків у курганах, розкиданих на полях Центральної України. У будь-якому випадку більшість археологічних, лінгвістичних та інших даних вказує саме на Україну, як прабатьківщину індоєвропейців або ж її значну частину. Проблема потребує подальших серйозних досліджень, а не дилетантського популяризаторського ура-патріотичного підходу, на кшталт “оріїв-праукраїнців”.

До написання цієї статті автор підштовхнув особистий тривалий досвід дослідження пам'яток, залишених, очевидно, однією з груп праіндоєвропейського населення. Це, зокрема, десятки курганів, поселення цього ж часу, розкопки яких в Україні не велися ще з середини 1950-х рр. Це, нарешті підкурганні об'єкти – концентричні переривчасті рови, перемички в яких утворюють якусь закономірну систему, що повністю чи частково повторюється на різних об'єктах. Подібні об'єкти на підставі аналогій автор визначає як “священні огорожі”, астрономічні святилища сонячно-місячного культу⁶, подібні за своєю будовою, функціями і часом створення до відомого британського Стоунхенджа та десятків інших подібних пам'яток на просторах від Британії⁷ до Зауралля (астросвятилище Савін)⁸, щодо котрих ряд зарубіжних фахівців схиляються до інтерпретації, як “священних осередків” із соціальною, календарною та сакральною функціями⁹. Датуються ці об'єкти в межах IV –

III тис. до Р.Х., при цьому найдавніші з них відомі в ленд'ельській культурі¹⁰. Посередником у можливій передачі подібної культової традиції від Ленд'еля до скотарів українських степів могли бути трипільці. На ряді трипільських пам'яток зафіксовано матеріальні результати культурних контактів трипільців і ленд'ельців (етапу Ленд'ель IV) або навіть прямої інфільтрації ленд'ельського населення у трипільське середовище, як, наприклад, на поселенні Веселий Кут (32 – 31 ст. до Р.Х.) на Черкащині¹¹. У такому разі у трипільській культурі також повинні бути відомі пам'ятки типу ронделів. Найбільше цим ознакам відповідає пізньотрипільський об'єкт біля с. Козаровичі у Київському Подніпров'ї¹², розташований на підвищеній ділянці надзапальної тераси Дніпра на периферії трипільського поселення софіївського типу (синхронного ранньому етапові ямної культури). За даними аерофотозйомки на багатьох трипільських поселеннях та їхній периферії помітні кругові об'єкти різної величини, ще не досліджені¹³.

У цьому контексті досить цікавою є думка угорського археолога Я.Маккаї, який вважає, що кругові та чотирикутні ритуальні огорожі є власне індоєвропейською рисою, сформованою за часів індоєвропейської спільноти (можливо, запозиченою у більш високорозвинутих сусідів-трипільців), і який ще 1986 р. передбачив відкриття подібних об'єктів також у Південній і Південно-Східній Європі, зокрема на території поширення трипільської та ямної культур¹⁴. На думку видатного російського мовознавця О.Н.Трубачова, важливо відзначити відсутність загальноіндоєвропейського терміну для “храму”, а отже, і самих храмових будівель у праіндоєвропейців, є лише “...ймовірність існування *ритуально розміченого (і освяченого) простору...*” у функції храму-святилища¹⁵, тобто роль храмів могли виконувати огорожені і освячені ділянки просто неба. Подібні святилища – сакральні майданчики (без будівель і покрівлі), подібні до відкритих автором, і в більш пізні часи були відомі у багатьох індоєвропейських народів – германців, іранців, балтів, слов'ян та ін., зокрема, були відкриті на слов'янських язичницьких святилищах Перинь і Ходосовичі¹⁶. Отже, ці об'єкти, очевидно, і є рештками найдавніших святилищ праіндоєвропейців. Виявлення цих пам'яток, їх картографування і датування дозволили б простежити розселення індоєвропейців з прабатьківщини на периферію їхньої ойкумени, яка на початок II тис. до Р.Х., судячи з усього, могла простягатися від Британських островів до Зауралля.

Територія нинішньої України складала, як відзначають багато фахівців з індоєвропеїстики, значну частину індоєвропейської прабатьківщини, а отже відіграла велику роль в етногенезі багатьох індоєвропейських народів Європи і Азії, а не лише українців. Вищеописані факти показують, що праіндоєвропейські племена з території України знаходилися на достатньо високому рівні розвитку духовної культури і не відставали у цьому від своїх більш вивчених і розрекламованих сусідів і сучасників.

Поява останнім часом в Україні книг, що порушують “арійське” питання, показує, що ця тематика користується попитом у суспільстві, але не знаходить відповідної пропозиції, тому задовольняється псевдонауковою літературою. Для популяризації проблематики необхідно розробити програму перекладу та видання серйозних праць з індоєвропейського мовознавства, археології і міфології таких світил індоєвропеїстики, як Ф.Адрадос, Р.Анттіла, Е.Бенвеніст, Г.Бірінбаум, П.Бош-Гімпера, В.Георгієв, М.Гімбутас, Дж.Девото, Ж.Дюмезіль, Л.Згуста, В.Леманн, Я.Маккаї, А.Мейє, Дж.Меллорі, В.Пізані, Ю.Покорни, Е.Поломе, К.Ренфрю, О.Семереньї, Я.Філіп та ін., а також науково-популярних книг на цю тему. В цьому контексті хотілося б позитивно згадати вихід двотомника “Давня історія України” та монографії Ю.В.Павленка “Праславяне и арии”, які, проте, через свій мізерний наклад та високу ціну не стали надбанням широкого загалу й тому не заповнюють цю лакуну.

Очевидно, вже назріла потреба об'єднати усіх фахівців різних наук, хто так чи інакше займається індоєвропейською проблематикою, у відповідне Товариство з метою кращого ознайомлення із різними аспектами подібних досліджень, їх координації та утримання цих досліджень на науковому рівні, без сповзання у псевдонауку, що дуже актуально для все ще ненародженої української індоєвропеїстики.

Потрібно приділити більше уваги, у т.ч. й на державному рівні, вивченню і збереженню пам'яток України праіндоєвропейської доби. Це тисячі й тисячі курганів (на одній лише Черкащині їх виявлено понад 4 тис.), поселення епохи енеоліту-бронзи з тонким культурним шаром і менш відомі пам'ятки типу вже описаних астросвятилищ, мегалітичних споруд, підкурганних геогліфів, святилищ подібних Молочанському чи Кам'яній Могилі.

Індоєвропейці, часів існування та розпаду їхньої спільноти, створили скотарсько-землеробську цивілізацію зі складною ієрархічною соціальною структурою¹⁷, а отже і досить багатою духовною (очевидно, усною) культурою. Про неї ми можемо скласти деяке уявлення за археологічни-

ми рештками та більш пізніми героїчними епосами давніх греків, індійців, іранців, германців, слов'ян, витоки яких потрібно шукати у спільній праїндоевропейській спадщині. У той же час потрібно пам'ятати, що праїндоевропейці створили своєрідну цивілізацію неблизькосхідного типу. Тобто, ця цивілізація, на відміну від близькосхідної, не лишила значних монументальних споруд (окрім курганів), теллів чи руїн міст. На відміну від цивілізацій близькосхідного типу, які підкорювали природу, проводили канали для примусового зрошення, створювали штучне життєве середовище у вигляді не позбавлених зручностей жител і міст (з ваннами і нужниками з проточною водою, як на Криті, чи зі зливовою каналізацією і системою вентиляції, як у долині Інду) з тривких матеріалів (каменю і випаленої цегли), відрізнялися багатою матеріальною культурою; праїндоевропейська ж цивілізація виходила з екологічно нешкідливого принципу співіснування з природним середовищем, користування доступними природними ресурсами без їхнього виснаження, використання переважно нетривких природних матеріалів (дерева, сирієї глини, чорнозему та ін.), які через короткий час знову повертались у природу, відрізнялася бідністю матеріальної культури (нічого, крім функціонального). Саме подібні відносини з природою дозволили племенам ямної культури успішно пережити похолодання і аридизацію клімату на межі IV – III тис. до н.е., що стали фатальними для племен трипільської культури, з їх близькосхідною, хоч і дещо спрощеною, моделлю цивілізації.

Фактично, індоєвропейська модель розвитку була визначальною для Східної Європи і, зокрема, для України протягом тисяч років аж до недавнього часу. У цьому наша відмінність від західної цивілізації, що розвивалась на руїнах Римської Імперії і ввібрала у себе цивілізаційні принципи Давньої Греції і Близького Сходу. Тому більшість наших стародавніх пам'яток, чи йдеться про поселення праїндоевропейців чи трипільські протоміста, давньоруські селища чи рештки козацьких сотенних містечок XVII – XVIII ст., не мають зовнішніх ознак, сховані від очей не лише пересічної людини, а й дослідника, знаходячись нижче рівня ґрунту, а тому особливо наражені на небезпеку нищення. А це переважна більшість свідчень нашої минувшини, інших у нас обмаль. Тому подібні пам'ятки (фактично ділянки насиченого культурного шару), завдяки своїй непрезентабельності, нібито й не існують для суспільної думки, а відповідно еліти і властей. Про ці пам'ятки не пишуть романів, подібних до “Собору” О.Гончара. Нині стало модно відновлювати відомі храми, навіть робити концертні тури по замках України. Це все чудово, але є ще одним доказом ігнорування або, як правило, простої необізнаності широкого загалу і еліти щодо існування 90% матеріальних свідчень нашої історії. Нема явища, нема проблеми. Саме тому ці пам'ятки активно руйнуються антропогенними факторами, особливо будівельними і земляними роботами та оранкою. Значна частина з них і досі ще не виявлена фахівцями (чого вже практично немає, наприклад, у наших західних сусідів), а тому просто приречена на загибель. У той же час, як показує досвід ряду західноєвропейських країн, подібні пам'ятки, після археологічного дослідження і наукової реконструкції, можуть стати експонабельними і атрактивними для вітчизняної громадськості та зарубіжних туристів (у вигляді археологічних скансенів-реконструкцій та ін). І питання тут не лише у фінансовому та правовому аспектах цієї проблеми, скільки у констатації самої проблеми і приверненні уваги до неї, змінах у історичній міфології та свідомості мас і еліти. Це дуже складний і важливий для становлення нації процес, особливо враховуючи, що у більшості пострадянського населення України поняття історії на диво примітивне і обмежується кількома десятками років власного історичного досвіду (!!!), а увявлення про “золоті часи” України міцно прив'язані до епохи брежневського застою (що підтверджується відповідними соціологічними опитуваннями кількох тисяч респондентів, проведеними під керівництвом автора у ряді областей Центральної України)¹⁸.

При всій своїй недостатній вивченості індоєвропейська тематика має посісти, на думку автора, важливе місце в українознавчих студіях. Як складова національної ідеї, український національний міф хвибує відсутністю хронологічної глибини, посилаючись, переважно, на часи Козаччини та Київської Русі. Інколи його некритично доповнюють трипільською тематикою, прямо називаючи антропологічно чужих нам трипільців праукраїнцями. Трипільська тема, звичайно, потрібна, адже це одна з вершин стародавньої цивілізації на наших землях, але не треба забувати, що Трипілля не самостійне явище, а лише північно-східна периферія культур балкано-дунайського неоліту, походження якого пов'язують з Близьким Сходом і Малою Азією, а отже з анатолійським етнічним компонентом¹⁹.

У загальних рисах думку про місце українців серед індоєвропейців можна сформулювати таким чином: після розпаду індоєвропейської спільноти і розселення інших народів, на території прабатьківщини лишились, переважно, слов'яни, а після розпаду слов'янської спільноти на слов'янській прабатьківщині залишились саме предки етнічних українців. Тобто українці, з певними пізнішими домішками, очевидно, все ж таки є безпосередніми нащадками того первинного праїндоевро-

пейського населення, своєрідною верхівкою етногенетичного дерева, гілки якого розкинулись по всьому світові, а стовбур лишився на місці. Хоча це жодною мірою не робить українців чимось кращими від інших індоєвропейських народів, може навіть навпаки – є свідченням тривалого негативного добору у результаті постійного відтоку з прабатьківщини активної частини населення.

При усій далеко недостатній науковій аргументованості ідеологема про значний внесок стародавнього населення України в етногенез і культурогенез сучасних індоєвропейських народів Європи, Азії і Америки, будучи підкріплена не патріотичними дилетантськими конструкціями, на кшталт “Шляху аріїв” Канигіна та ін., а результатами серйозних досліджень, могла б стати важливою складовою національного міфу, зробивши знайомство з фактом існування України хрестоматійним, підвищивши самооцінку українців та їхній авторитет у світі. Добре опрацьовані та розрекламовані міфологеми “Україна – колиска (індо)європейства” та “Україна – колиска слов’янства” могли б з часом стати в один ряд з такими міфологемами-аксіомами, як “Греція – колиска європейської цивілізації” та “Єгипет – колиска світової цивілізації”. А вони, як відомо, приносять і чималий матеріальний зиск сучасному населенню цих країн, не кажучи вже про загальносвітовий інтерес до цих народів, їхньої історії та інших аспектів буття. До того ж вище згадані міфологеми могли б потіснити у свідомості мас рекламовану проросійськими силами міфологеми про “колиску трьох братніх народів”, пов’язавши нас таким чином з рештою європейських народів, а не лише з “північним братом”.

При цьому не потрібно комплексувати у зв’язку із сируватістю цієї міфологеми, росіяни давно і безапеляційно користуються міфологемою про те, що саме вони є єдиними нащадками Києворуської Імперії; хоча це взагалі суперечить історії, але світ знайомий з історією Русі, передусім, у московській інтерпретації і не дорікає за це Москві. Потрібно поборювати ці шкідливі міфи і обґрунтовувати свої, але робити це фахово.

Волею долі українці стали хранителями значної частини праіндоєвропейської спадщини, яка належить не тільки нам, але всьому світові, тому важливо зберегти і дослідити її, використати на благо і славу свого народу, а не виступити перед усім світом у ролі дикуна, що зруйнував належну не тільки йому культурну спадщину, народом без історії, пам’яті і честі.

¹Mallory J.P. In Search of the Indo-Europeans. – London, 1989. – 288 p.

²Залізник Л.Л. Походження людини та заселення України // Археологія. – 1996. – № 2. – С. 124 – 128; Павленко Ю.В. Праславяне и арии. – К., 2000. – 372 с.

³Mallory J.P. In Search of the Indo-Europeans. – London, 1989. – P. 144 – 221.

⁴Археология Украинской ССР. – Т.1. – К., 1985. – С. 348; Mallory J.P. In Search of the Indo-Europeans. – London, 1989. – P. 211.

⁵Археология Украинской ССР. – Т.1. – К., 1985. – С. 364 – 365; Березанская С.С. Северная Украина в эпоху бронзы. – К., 1982. – С. 197; Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы, реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. – Т.І, ІІ. – Тбилиси, 1984. – С. 415, 419; Георгиев В.И. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию (Родственные отношения индоевропейских языков). – Москва, 1958. – С. 237; Общая лексика германских и балтославянских языков. – К., 1989. – С. 4 – 14.

⁶Сиволап М.П. Астрономічні святилища стародавніх індоєвропейців з території Черкащини // Доба. – 1998. – № 1. – С. 10 – 29.

⁷Вуд Дж. Луна, Солнце и древние камни. – Москва, 1981. – 268 с.

⁸Потемкина Т.М., Юревич В.А. Из опыта археоастрономического исследования археологических памятников (методический аспект). – М., 1998. – 52 с.

⁹Podborský V. Těšetice-Kujovice IV. Rondel osady lidu s moravskou malovanou keramikou. – Brno, 1988. – S. 275.

¹⁰ Ibid. – S. 224 – 238.

¹¹Цвек О.В. Веселий Кут – найбільше поселення східнотрипільської культури // Археологічні дослідження на Черкащині. – Черкаси, 1995. – С. 43 – 54.

¹²Круц В.А. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. – К., 1977. – 160 с.

¹³Шишкін К.В. З практики дешифрування аерофотознімків у археологічних цілях // Археологія. – 1973. – № 10. – С. 32 – 41; Шишкін К.В. Планування трипільських поселень за даними аерофотозйомки // Археологія. – 1985. – № 52. – С. 72 – 77.

¹⁴Makkay J. Angaben zur Archäologie der Indogermanenfrage, I // Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 38. – Budapest, 1986. – P. 13 – 29.

¹⁵Трубачев О.Н. Рецензия // Сафронов В.А. Индоевропейские прародины. – Горький, 1989. – С. 395 – 397.

¹⁶Седов В.В. Восточные славяне в VI – XIII вв. – М., 1982. – С. 286 – 287.

¹⁷Іванова С.В. Населення явної культурно-історичної спільноти Північно-Західного Причорномор'я (дослід соціальної інтерпретації поховальних пам'яток). – К., 2000. – Автореф. дис.... канд. іст. наук. – 18 с.

¹⁸Масненко В., Сиволап М. “Золота доба” української історії очима черкашан (за результатами соціологічного опитування МЦІД “Альтернатива”) // Нова Доба. – Черкаси. – 2000. – 31 жовтня.

¹⁹Залізняк Л.Л. Походження людини та заселення України // Археологія. – 1996. – № 2. – С. 124 – 128.

Syvolap Mykhaylo. Eventual contribution of archaeological and Indo-European studies to forming of Ukrainian national myth.

One of the most important and complicated questiones of the world ethnic history is the problem of the origin of Indo-Europeans and the localization of their homeland/ According to one of the most widespread conceptions stated by the prominent British Indo-Europeanist J.Mallory the roots of Proto-Indo-Europeans may be sought in North Pontic Neolithic and Eneolithic. The last Eneolithic entity of this region, which can be compared with the still single Proto-Indo-European massif is Pit-Grave culture (IIIrd mill. BC). Starting from this conception the author advances the hypothesis that the very Middle Dnieper variant of Pit-Grave culture corresponds to the area of settling of the northern group of Indo-European tribes - Germans, Balts and Slavs and the next stages of their development were the Middle Dnieper culture of Bronze Age and several other cultures of Corded Ware. If this hypothesis is correct it means that the majority of population of modern European-American civilization of western type could find their ancestors in the barrows of Central Ukraine. The problem needs further serious research but not the popularizational dilettante pseudo-patriotic approach.

For the popularization of the problematics the author proposes to work up a program of translation and publishing of scientific and popular works on Indo-European studies, to unite organizationally the specialists of different disciplines who deal with this problematics, to pay more attention to study and preservation of Proto-Indo-European period which are actively destroying now by the human factor and are doomed on destruction.

In authors opinion the Indo-European subject-matter must occupy an important place in Ukrainological studies and become an element of Ukrainian national myth raising the self-appraisal of Ukrainians and their prestige in the world.